

355.48(497.11)"1915"(093.2)
94(497.11)"1915"(093.2)
930.25(450)"1915"
COBISS.SR-ID 34766345

Оригиналан научни рад
Примљен: 30. октобар 2019.
Прихваћен: 14. септембар 2020.

Др Фабрицио Руди

Универзитет „Фридрих II”, Напуљ (Италија)

e-mail: fabrizio_rudi@hotmail.it

СРБИЈА И АУСТРО-БУГАРСКИ ФРОНТ 1915. ГОДИНЕ (СЕПТЕМБАР–ДЕЦЕМБАР) ИТАЛИЈАНСКА ВОЈНА И ДИПЛОМАТСКА ГРАЂА

АПСТРАКТ: У раду се даје преглед италијанских војних и дипломатских докумената о аустроугарско-немачко-бугарској офанзиви на Србију у јесен 1915. године и о повлачењу и евакуацији српске војске са албанске обале. Рађен је на основу необјављене архивске грађе из архива италијанског Генералштаба Копнене војске и објављених докумената из збирке о спољној политици Краљевине Италије 1914–1918. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, Аустроугарска, Немачка, Бугарска, 1915, офанзива, евакуација, Италија

У другој половини 1914. године Краљевина Србија се чак три пута сукобила са аустроугарским непријатељем: на планини Цер између 15. и 24. августа, на Дрини од 6. септембра до 4. октобра, где је генерал Оскар Поћорек успео да формира мостобран и на реци Колубари од 16. новембра до 15. децембра. Захваљујући тим успесима 10. децембра 1914. највећи део аустроугарских снага био је потиснут преко Дрине и Дунава, а 15. децембра српска војска могла је да без борбе поврати Београд. Пошто је аустроугарска војска на српском фронту изгубила чак 272.000 људи, што мртвих, што рањених

и заробљених, била је приморана да привремено одустане од даљих војних операција. Генерал Поћорек, кога су сматрали одговорним за толике неуспехе, био је смењен са дужности. На његово место постављен је надвојвода Еуген Аустријски, а Пета аустроугарска армија спојена је са Шестом¹.

Након привидне стагнације на фронту у јужној Европи, уласком Италије у рат 24. маја 1915. на страни Тројне антанте отворен је нови фронт – алпски. Тај догађај био је поздрављен кратком, али значајном поруком српског краља Петра краљу Виторију Емануелу III: „Попут свих Срба, поздравио сам с радошћу улазак Италије у борбу против нашег старог заједничког непријатеља. Војска Вашег величанства биће овенчана славом борећи се са својим савезници-

¹ Међу заиста богатом српском историографијом на ову тему могу се наћи следећа дела: М. Ђорђевић, Д. Р. Жинојновић, *Србија и Југословени за време рата, 1914–1918* (Београд: Библиотека града Београда, 1922); Ж. Павловић, *Битка на Јадру августа 1914 године* (Београд: Графички завод „Макарије“, 1924); П. Томац, Р. Ђурашиновић, *Први светски рат, 1914–1918* (Београд, Војноиздавачки завод, 1973); П. Опачић, *Србија и Солунски фронт* (Београд: Књижевне новине, 1983); А. Митровић, *Србија у Првом светском рату* (Београд, Службени гласник, 2004), издање на енглеском језику *Serbia's Great War 1914-1918*, (West Lafayette, Purdue University Press, 2007), наредна издања 2014, 2015, 2018; Исти, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке, 1908–1918* (Београд: Нолит, 1981); Н. Поповић, *Срби у Првом светском рату 1914–1918*. (Нови Сад, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2000); М. Драгојевић, *Церска битка, Београд, Часопис „Ветеран“*, 2008; Б. Гинић, *Битка изнад облака: Цер, Гучево, 1914* (Лозница, Музеј Јадра, 1989); С. В. Ристановић, *Битка на Дрини (Мачков камен, Гучево)*, (Београд: Чугура принт, 2014); Ђ. Лукић, *Битка на Дрини, 1914* (Београд: Војноиздавачки завод, 1966); М. Недић, *Колубара српска Марна*, (Београд: Беолетра, 2017). Прилично су интересантна и следећа дела: *Први светски рат и Балкан – 90 година касније*. Тематски зборник радова (Београд: Институт за стратегијска истраживања, 2010). Што се тиче историографије која није на српском језику, могу се наћи следећа дела: F. Le Moal, *La Serbie. Du martyre à la victoire, 1914-1918*, (Paris: Saint-Cloud, 2008); Ch. Fryer, *The Destruction of Serbia in 1915*, (New York, East European Monographs, 2004); J. E. Gumz, *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009); P. Buttar, *Collision of Empires: The War on the Eastern Front in 1914*, (Oxford, Osprey Publishing, 2014); R. L. Di Nardo, *Invasion: the Conquest of Serbia, 1915*, (Santa Barbara: Praeger, 2015); J. B. Lyon, *Serbia and the Balkan Front, 1914, The Outbreak of the Great War*, (London: Bloomsbury, 2015); D. Babac, *The Serbian Army in the Great War, 1914-1918*, (Solihull, Helios & Co Ltd, 2016).

ма за правду и право у Европи². Тај догађај потпуно је променио аустроугарске и немачке војне планове на Балкану. Италија је директно контролисала целокупно Јадранско море захваљујући окупацији Валоне, града у који је ушла и окупирала га 25. децембра 1914. под изговором здравствене мисије. С намером да још боље искористи ову позицију, позитивно је одговорила на молбу тадашњег албанског премијера Есад-паше да у Драч пошаље окупациони корпус и залихе кукуруза и брашна³. Непознаница у том моменту постала је ситуација на источном Балкану. За Централне силе од виталног значаја било је ступање Бугарске у рат на њиховој страни, чиме се успоставила територијална веза са Османлијском царевином. Због тога су територијалне претензије владе у Софији, које је су редовно одбијале или ограничавале силе Антанте, морале бити максимално задовољене⁴. Бугарски захтеви односили су се на:

1. Драм у и Кавалу;
2. део Македоније источно од Струге, укључујући Битољ, који је био „неспоран” према члану II Тајног протокола у анексу српско-бугарског уговора о савезу од 13. марта 1912;
3. територију Турске до линије Енос–Мидија;
4. подручје које је горенаведени уговор о савезништву оставио недефинисано, укључујући и Скопље.

Бугарска је, да је хтела, могла одмах да заузме линију Енос–Мидија и да сачека крај рата како би окупирала и оне делове Македоније који су још увек били у поседу Србије и Грчке, док се првој нудио излаз на Јадранско море у Босни и Херцеговини, што је заправо већ било загарантовано Лондонским споразумом, а другој Измир. На тај начин намера да се Бугарској, барем до краја рата, не загарантује и Битољ, није долазила у обзир⁵.

Имајући ово у виду, представници италијанске и британске дипломатије позивали су Србију да не троши војне ресурсе на оку-

² *I Documenti Diplomatici Italiani*, (у даљем тексту DDI), Serie V, 1914-1918, Vol. IV, N. 26, Сквити Сонину, Ниш, 27. мај 1915.

³ *Isto*, N. 40, Алиоти Сонину, Драч, 28. мај 1915.

⁴ *Isto*, N. 33, Сквити Сонину, Ниш, 28. мај 1915.

⁵ *Isto*, N. 2, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Фашотију и Куки Боасу, Рим, 25. мај 1915; *Isto*, N. 9, Империјали Сонину, Лондон, 26. мај 1915; *Isto*, N. 23, Сонино Империјалију, Тонину, Карлотију, Де Боздарију, Сквитију и Куки Боасу, Рим, 27. мај 1915.

пацију неких албанских стратешких подручја попут Пишкочеје и Подградеца. Такође, била је планирана и окупација Елбасана, али без намера да се стигне до Драча.⁶ Према барону Сиднеју Сонину, војне акције Србије српска влада, која се налазила у Нишу, објашњавала је „потребом да у потпуности разбије албанске снаге, које су нападе Србију наоружане пушкама и митраљезима и плаћене од стране Аустријанаца и Младотурака”. Сонино је, обраћајући се амбасадору у Лондону Гуљелму Империјалију и опуномоћеном министру при Влади Србије Николи Сквителију, писао да српски потез није пожељан и да ће „ако српске трупе упорно наставе да напредују кроз Албанију а не повуку се са окупираних територија када сузбију непријатеља, Србија, по мом мишљењу, начинити лош потез, с обзиром на став Тројне антанте и Италије”⁷. Стога је Италија предузела све могуће да ојача власт Есад-паше у Албанији, која је постала и жртва ратних циљева Црне Горе која је намеравала да припоји Скадар. Тиме је настао однос неповерења и са владом на Цетињу⁸.

Енглески двор је 15. јуна послао савезничким владама предлог ноте за српску владу с намером да је приморају да ограничи војне активности у Албанији и сву снагу концентрише против Аустроугарске. Србија је требало да добије само оно што јој је загарантовано Лондонским споразумом од 26. априла 1915. године⁹. Италијанска влада ју је одмах прихватила, као и још једну ноту сличног садржаја за Црну Гору¹⁰. Никола Пашић је обећао да ће се придржавати ове препоруке, између осталог и зато што су покушаји Беча за склапање сепаратног мира са Србијом пропали. По мишљењу Андрее Карлотија, италијанског амбасадора у Петрограду, аустријски изасланици су Пашићу наговорили да би Србија могла да добије излаз на море ако „окупира Албанију, што ће лако постићи”, док би јој

⁶ *Isto*, N. 115, Империјали Сонину, Лондон, 7. јун 1915; *Isto*, N. 96, Сквити Сонину, Ниш, 5. јун 1915, 16 часова

⁷ *Isto*, N. 117, Сонино Титонију, Карлотију и Свитију, Рим, 8. јун 1915. године, 18.35 часова; *Isto*, N. 156, Сквити Сонину, Ниш, 11. јун 1915.

⁸ *Isto*, N. 141, Негрото Камбјазо Сонину, Цетиње, 10. јун 1915, 13 часова; *Isto*, N. 175, Негрото Камбјазо Сонину, Цетиње, 13. јун 1915.

⁹ *Isto*, N. 298, Империјали Сонину, Лондон, 24. јун 1915, 10.48 часова

¹⁰ *Isto*, N. 189, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију и Сквитију, Рим, 15. јун 1915; *Isto*, N. 193, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију и Негрото Камбјазу, Рим, 16. јун 1915.

Аустроугарска загарантовала територију Македоније од бугарских претензија. Српски премијер је „те предлоге одбио рекавши да је у обавези према Тројној антанти“, а да је Македонија унутрашња ствар која се тиче искључиво договора Србије и Румуније¹¹. Ово може да зачуди, али је то био исправан потез, за разлику од оног владе у Букурешту, или прикључивања Хрватске Србији, иза којег је, као и увек, стајала британска влада. Залог игре је у ствари био врло деликатан, а односио се на ступање Румуније у рат на страни Антанте, под условом да Србија пристане да јој уступи делове Баната¹².

Судбина Србије и Јадранског питања у целости је зависила од одлука Румуније и Грчке. Италијански амбасадор у Цариграду Камило Гарони Карбонара је 29. јула 1915. упутио Сонину телеграм следеће садржине:

„Према информацијама које стижу из поузданих извора сазнаје се да Аустро-Немци планирају да на Србију што је пре могуће пошаљу 200.000 људи с намером да је сломе и отворе пут ка Турској, преко Бугарске, пре него што фронт на Дарданелима буде пробијен. Бугарска, за коју сматрам да је с тим сагласна, претварала би се да то чини под притиском, а заузврат би добила српску Македонију.“¹³

Аустроугарска је чврсто била за војну опцију, у координацији и у савезу са Бугарском, која би јој олакшала да се Србији буквално сломи кичма чим се за то укаже прилика. Приказаћемо два ратна извештаја добијена из два различита извора, одакле ћемо покушати да сагледамо сличности и разлике у погледу стања и распореда српске војске дуж линије фронта током лета 1915. године.

Према документу француског војног аташеа за Србију пуковника Ивеса (Ровитес, Ровилел), војна ситуација на Балкану, на Северном и Источном фронту, средином августа 1915. била је следећа. На северу, на првој линији фронта, из Оршаве су повучени 17. и 20. аустроугарски пук Ландштурма, а заменили су их други батаљони (1. и 2), које су чинили Босанци. Према информацијама аустријских де-

¹¹ *Isto*, N. 244, Сквити Сонину, Ниш, 22. јун 1915; *Isto*, N. 312, Карлоти Сонину, Петроград, 30. јун 1915; *Isto*, N. 351, Сквити Сонину, Ниш, 5. јул 1915.

¹² *Isto*, N. 327, Сонино Империјалију Титонију и Карлотију, Рим, 2. јул 1915; *Isto*, N. 408, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Фашотију и Сквитију, Рим, 12. јул 1915.

¹³ *Isto*, N. 498, Гарони Сонину, Цариград, 29. јул 1915.

зертера, сазнаје се да се у Земуну, на фронту који се протезао од овог града до Ада Циганлија, налазио 4. аустроугарски пук од три батаљона, док се западно од тог фронта налазио 2. пук Ландштурма.

Такође, на основу проверених података горепоменутих дезертера, знало се да је у Рачи и на Босуту била распоређена једна пешадијска чета док се, међутим, за доњи ток Дрине није много знало, али се располагало прецизнијим информацијама о положају команде 9. аустроугарске бригаде – била је у Сребреници. У наведеном документу означен је и састав бригаде: чинили су је 23. пук Ландштурма, 2. и 3. батаљон 20. пука, такође Ландштурма и 1. батаљон 31. пука Ландштурма. Коначно, наведено је и да је важан стратешки положај заузео 1. батаљон 20. пука Ландштурма, испред Тегара и у селу Баљевић¹⁴.

Поред тога, трупе друге линије фронта идентификоване ваздушним извиђањем, биле су распоређене у Банату и Трансилванији, у Срему и Славонији. У прве две области, због претрпљених губитака у Пољској, било је највише 10.000–15.000 људи, у Банату само једна бригада. У друге две области, међутим, налазило се 1.500 железничких вагона који су могли да превезу дивизију и по пешадије¹⁵.

У Босни је, међутим, ситуација постајала забрињавајућа. Идентификоване су снаге јачине једне пешадијске бригаде у близини Сарајева, једне у Тузли и треће код Власнице, плус 4.000–5.000 регрута¹⁶.

Све то делимично потврђује и други извештај од 2. септембра 1915, овог пута италијанског војног аташеа у Србији мајора Микелеа Сера, из којег је француски колега у великој мери црпео информације. Сера се није слагао са бројем регрута између 24.000 и 35.000 који је давао Генералштаб Србије: веровао је да те бројке могу бити далеко мање. За поуздану информацију могло се узети да је у резерви постојао довољан број војника за формирање једне и по дивизије са додатне четири бригаде. Сера је посебно у том тренутку указивао на запостављање територије јужне Србије: Централне силе су

¹⁴ Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (Војни архив Генералштаба КоВ, у даљем тексту AUSSMAE), Fondo G-29, busta 96, Прилог извештају бр. 25/107 од 12. септембра 1915. године, бр. 2438, Etat des effectifs ennemis sur le front serbe à la mi-août, Крпујевац, 28. август 1915.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

тада слале велике количине ратног материјала у Бугарску, која је четири дана касније ступила у савез са Немачком, и у Румунију, одакле је муниција ишла даље за Турску, а све под лажним изговором да је реч о материјалу Црвеног крста¹⁷.

Бугарска је стала на страну Централних сила 6. септембра 1915. потписавши три документа: Споразум о савезништву са Немачком и две тајне конвенције. Прва је потписана у замку у Пшчини (Плесу) у Шлезии, а друга са Османлијским царством. У тачки II бугарско-немачке конвенције договорено је да Немачка гарантује Бугарској следеће територије:

а) садашњу српску Македонију, укључујући спорну и неспорну област на основу разграничења према Уговору о српско-бугарском савезу од 29. фебруара / 13. марта 1912. године и према мапи приложеној овом уговору;

б) српску територију источно од линије: коју чини река Велика Морава од ушћа у Дунав до спајања Западне и Јужне Мораве; одавде дуж линије слива две реке и након преласка Качаничке клисуре, дуж планинског венца Шар-планине где досеже до старих граница прелиминарног Санстефанског мира¹⁸.

Велика Бугарска из прелиминарног Санстефанског мира из 1878. године поново се стварала. Подразумевало се да ће се војна ситуација на Балкану ускоро променити, иако је Бугарска наредила мобилизацију тек 21. септембра.

Већ 7. октобра аустро-немачке трупе са претходно наведених положаја започеле су напад. Тог дана, у 7 сати ујутро, на више места успеле су да пређу Саву и Дунав: „Дунав код Рама (Велико Градиште) испред Базијаша, јужно од Беле Цркве”, био је то очекиван потез, јер је „кривина коју Дунав формира на том месту са мађарске стране обухваћена тереном који доминира над српском територијом”. Запоседање те узвишице потпомогло би оно на острву Острву и пружио „велику предност нападачу који би избио са реке недалеко од пруге у долини Мораве”. Око Београда

¹⁷ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. IV, N. 25/207, Војни аташе за Србију, М. Сера, заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 2. септембар 1915.

¹⁸ Оригинални текст на немачком језику може се наћи у *Deutsche Quellen zur Geschichte des Ersten Weltkriegs*, hrsg. Wolfdieter Bihl, Damstadt, 1991, N. 68, *Geheimes Abkommen zwischen Bulgarien und Deutschland 6. September 1915*, pp. 145 ss,

три аустроугарска непријатељска батаљона заузела су велике делове железничке пруге која је ишла северно од престонице уз обалу Дунава. Саву је непријатељ прешао код Остружнице и северно од Обреновца, Забрежа и Кртинске „где су се у подне водиле жестоке борбе“¹⁹.

Сера овде наводи и коментарише средства која је Србија могла и морала да употреби у овој ситуацији, посебно у одбрани речних граница: целокупно људство из пуковских округа у Македонији било је практично поново активирано мобилизацијом, док су неки кадровски пукови обновљени с обзиром на то да их је било активно осам у Македонији и два у Београду. Радило се о прецизној чињеници: у војсци је дошло до озбиљних пропуста:

„Познато је да организационо у српској војсци, исти број ознаке пешадијског пука носе три пука, за сваки од три позива. Тренутно ствари више нису такве. Споменуо сам у свом извештају бр. 10/57 од 27. јуна оно што се догодило са кадровским пуковима који су били у Македонији – а било их је 17 – током мобилизације. Поред њих, а око јединица које су снабдевали, пуковски окрузи формирали су три пука сва три позива, који су, дакле, коегзистирали истовремено са кадровским пуковима који су – врло ослабљени – остављени у Македонији“²⁰.

Посебан утисак на Серу оставило је формирање четвртог батаљона 10. кадровског пука састављеног углавном од муслимана регрутованих на територији које је Србија освојила након 1912–1913. године. Нешто слично могло би се рећи и за 4. батаљон 19. пешадијског пука који је имао „комбиновани одред“. Српски генералштаб је, потом, повећао просечан број батаљона унутар сваког пука. Резултат је био да је уместо три батаљона, која су чинила један пук Тимочке дивизије другог позива, било пет батаљона, а не четири. На сличан начин устројен је и београдски одред који је Сера најбоље познавао. И у овом случају пољска артиљерија била је формирана од Трећег дивизиона 5. пука првог позива, са три батерије преузете из Тимочке дивизије првог позива. Италијанском војном аташеу

¹⁹ AUSSMAE, Fondo G-29, busta 96, N. 31/55, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 7. септембар 1915.

²⁰ *Isto*, N. 27/132, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 16. септембар 1915, стр. 2–3.

није било познато да ли су те батерије из јединице на једној тако важној речној граници биле адекватно замењене, на пример турским или аустријским пољским батеријама заробљеним од непријатеља у прошлим или у садашњем рату. Посебно је занимљива врста коришћене муниције. У вези с тим, Сера је забележио следеће:

„Недостатак одговарајуће артиљеријске муниције – а нарочито оне за тешку пољску артиљерију – отклања се употребом муниције истог калибра, али која се користи за друго оруђе. Француске Шнајдерове пољске хаубице калибра 150 мм и 120 мм користе руску муницију [sic], или ону аустријску коју су Аустроугари током повлачења оставили у Србији, или пак ону послату од Руса заробљену у Пшемислу [sic]. Српски пољски топови [sic] користе француске гранате, благо модификоване на дну чауре и то овде, на лицу места. Посебну преправку захтевали су сандуци за гранате, зависно од разлика везаних за нестандартну муницију која се користи. Коначно, с обзиром да аустријски топови имају метак нешто краћи него српски, гранате које су користили морале су да се прераде. Што се тиче ефикасности, била је потпуно задовољавајући²¹.”

Након овога Сера је наставио с проценом српских снага на терену: 285 комплетних пешадијских батаљона, око 50 ескадрона, око 250 батерија разне намене, дакле укупно 300.000 војника којима треба додати оних 40.000 у Македонији, сви на фронту против аустро-немачке силе која је тежила да продре преко река. Линија фронта била је подељена између армија и одреда, а сектор одбране Београда налазио се око пет километара низводно од Обреновца. Дакле, распоред снага може се реконструисати на следећи начин: дивизије првог позива биле су концентрисане у близини Рудника, Аранђеловца, Пожаревца, Ваљева и Младеновца; дивизије другог позива биле су у Обреновцу, Забрежју, Зајечару, такође у Ваљеву и између Ужица и Пожеге; пукови трећег позива били су у Пожаревцу, Кладову и Београду, ојачани са два „кадровска” пука смештена у Ужицу и код Београда, у Топчидеру²².

Након што је Бугарска започела мобилизацију, ситуација се променила. Српски генералштаб је 23. септембра проценио да су у

²¹ *Isto*, стр. 2.

²² *Isto*, стр. 4–5. Види и *Isto*, N. 30/154, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 7. октобар 1915.

Срем стигле две и по непријатељске дивизије, а само једна дивизија у Вршац, док у Босни није било промена. Међутим, на Тимочком фронту ситуација се мењала. У вези с тим мајор Сера је забележио да ће „из Бугарске на српску границу стићи четири пешадијска и три коњичка пука: као и већ постојећи пешадијски пук: све ради одржања мира (sic!)”²³. Заправо, стварни напад се очекивао и због тога је српски Генералштаб одмах издао наредбу да се поступа на следећи начин:

„Минималним снагама се одупрети нападу из Мађарске и чека-ти бугарску објаву рата. Затим са шест или седам дивизија, које су на располагању извршити одсудни удар у правцу Софије. Не пред-виђа се моментална објава рата Бугарске. У Нове области неће бити слања нових снага осим оних 50.000 тамо већ распоређених”²⁴.

Могуће операције које би се спровеле у правцу Мађарске поно-во је разматрао заменик начелника српског Генералштаба током састанка савезничких војних аташеа 25. септембра:

„Не верује се да Аустро-Немци могу нити да желе да сами кре-ну у напад с циљем да отворе пут и споје се са Турском. Он сматра да ће из Мађарске доћи секундарна акција, иако активна и енергич-на, али са циљем да се заузме Београда и запоседне Дунав”²⁵.

Генералштаб је стога од Италије затражио што бржу испоруку барем муниције средњег калибра²⁶: 27. септембра у подне, док се очекивало у Солуну у најскорије време искрцавање најпре францу-ских дивизија, а потом и оних енглеских, једна бугарска чета је пре-шла Тимок и продрла у Србију северно од Зајечара²⁷. По изјавама двојице аустријска дезертера, циљ десанта био је да произведе ре-акцију и ангажовање једне аустријске дивизије у Панчеву, друге у

²³ Isto, N. 29/143, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 28. септембар 1915.

²⁴ Isto, N. 9297, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 25. септембар 1915.

²⁵ Isto, N. 9253, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 25. септембар 1915.

²⁶ Isto, N. 9255, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 27. септембар 1915.

²⁷ Isto, N. 9214, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 27. септембар 1915; Isto, N. 9554, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагује-вац, Крагујевац, 27. септембар 1915.

Белој Цркви и још једне у Темишвару²⁸. На то је начелник српског Генералштаба упутио очајнички апел савезничким врховним командама:

1 – Од суштинског је значаја да савезничке Врховне команде изврше притисак на своје владе да заједнички приморају Бугарску да изнесе своје намере; свако додатно одлагање за Србију значи губитак сваке предности коју би могла имати ако преузме иницијативу.

2 – Нема вероватноће од интервенције Грчке, а румунске још мање: Србија, усамљена између две страшне претње, тражи од савезника да јој што пре пошаљу војну помоћ како не би била уништена²⁹.

Та процена заснивала се на бројкама: у Мађарској је нагомилао најмање 100.000–120.000, а на бугарској страни око 350.000 војника³⁰. Аустроугарски напад на фронту Дунав–Сава наређен је 7. октобра: царске и краљевске трупе прешле су Дунав у близини Рама; код Београда, три батаљона су их „приковала” за пругу уз обалу Дунава и успела да привремено зауставе напад. Остале тачке првог напада биле су Ада Циганлија, на Сави, Остружница, Кртинска и Јарац, док су други напади код Великог Градишта и Београда били одбијени³¹. Борбе су се појачале 10. октобра, посебно у сектору Костолца и Дубравице, а Аустроугари су на путу за Дреновац крај Саве претрпели значајне губитке. Најозбиљнији проблем се, међутим, односио на присуство 22. немачког армијског корпуса и четири аустријска пука Ландштурма, под чијим је притиском Београд и даље пружао огорчени отпор. У вези с тим мајор Сера је написао: „Општа ситуација је озбиљна јер смо без резерви, а приморани да држимо део расположивих снага на Источном фронту где Бугарска наставља да гомила трупе. Стога је потребно послати јако појачање што је пре могуће”³².

²⁸ Isto, N. 10253, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 2. октобар 1915.

²⁹ Isto, N. 10251, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 2. октобар 1915.

³⁰ Isto, N. 10273, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 2. октобар 1915.

³¹ Isto, N. 11012, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 7. октобар 1915.

³² Isto, N. 11434, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 10. октобар 1915.

Срби су наставили да пружају отпор дуж сектора код Пожареваца одупирући се налету чак шест немачких дивизија, док су се на београдском сектору, изгубивши положај у близини Великог Врачара, српске трупе повукле на линију Ерино брдо – Јајинци. У 4 сата ујутро Бугари су напали положаје код Китке и Коријске, али је тај напад одмах одбијен. Стога је Сера 10. октобра сачинио следећу скицу положаја које су непријатељске трупе заузеле на српском фронту:

1. сектор Пожаревац – 25. немачка дивизија и елементи 105, као и 11. баварска дивизија;
2. сектор Смедерево – 26. немачка дивизија;
3. сектор Београд – Дунав – 22. немачки армијски корпус;
4. сектор Београд – Сава – 8. аустроугарски армијски корпус;
5. сектор Обреновац – 12. и 19. пук Ландштурма;
6. сектор Јарац – мешовита бригада Ландштурма;
7. сектор Бадовинци – Дрина – 17. пук Ландштурма.³³

Средином октобра, док је војна ситуација на аустријском фронту остајала неизмењена, на бугарском фронту ситуација је постала трагична, посебно у Књажевцу, Пироту, Власини, Кривој Паланци и Радовишту. У вези с тим мајор Сера је написао следеће:

„Постоји озбиљна претња од прекида железничких веза са Солуном. Српска Врховна команда изгледа веома затечена, тим пре што је сасвим јасно да јој политички фактор не дозвољава да повуче снаге и концентрише трупе за маневар. Мора се рећи да је ситуација најгора могућа, толико да је потпуно оправдан поновни захтев за хитном савезничком војном помоћи, што нам је јутрос још једном поновљено. Савезнички војни контингент који је до сада стигао у Солун, у тој бази мора да остане због надзора, па би за сада једина могућа (помоћ) била француска бригада стационирана у области Струмице.”³⁴

Морало је брзо да се реагује. Бугари су 22. октобра заузели Велес, чиме је дефинитивно пресечена свака комуникација са Солуном. У вези с тим Сера је рекао да је војска блокирана у планинама и одсечена од свих путева снабдевања, те да ће врло брзо остати без свега потребног

³³ *Isto*, N. 11511, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 11. октобар 1915.

³⁴ *Isto*, N. 12510, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 16. октобар 1915.

за било какав даљи отпор, осим ако савезници моментално не одреагују и поново отворе пут за Солун: последња нада се полагала да ће се задржати превој на Качанику и одбранити Битољ.³⁵

Војни аташе Сера је 23. октобра 1915. обавестио да су се на аустријском фронту српске снаге повукле на линију Петровац – Аранђеловац, док су на Јужном фронту Бугари заузели Скопље, а српске трупе су се повукле на Карадаг и Качаник³⁶. Од овог тренутка развој ситуације треба пратити из дипломатских извора, а затим се вратити на чисто војни преглед догађаја почев од децембра.

Последње недеље октобра 1915. године ситуација у Тирани била је следећа: просрпски оријентисаном Есад-паши била је потребна војна помоћ Србије која се нашла у озбиљној ситуацији након бугарског ступања у рат. Тада су се муслимани подигли против њега и то управо на подстрек султана из Цариграда. Алиоти је поручивао Сонину да већ шест дана не стижу вести „са бугарског фронта у мали српски окупациони корпус у Тирани”. То се сматрало за „лош знак о току војних операција” и изазвало је „велики пад морала”. Уз то, код Албанаца су расла антисрпска осећања, што је Есад-паша намеравао да искористи уколико би италијанске трупе замениле српске, „приказујући Италију као ослободиоца”³⁷. Тих дана, нарочито у Француској, множиле су се вести да је све извеснија интервенција Италије у Албанији, па је чак за то одређен и датум – 10. новембар 1915. године. Било је тачно да би ово „било од користи Србима али и савезницима да скрене пажњу”³⁸, али би то ишло јако споро, имајући у виду да би се тешко „заузели добро утврђени аустријски положаји”. Спорији ток операције би, међутим, „олакшао положај трупа упућених у помоћ Србији”.³⁹ Русија је имала озбиљне намере да у помоћ Србији пошаље 200.000–250.000 људи, најмање пет армиј-

³⁵ *Isto*, N. 13296, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 20. октобар 1915.

³⁶ *Isto*, N. 13736, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 23. октобар 1915.

³⁷ *DDI*, Serie V, 1914-1918, Vol. V, Roma, Istituto Poligrafico della Zecca dello Stato, 1988, N.1, Алиоти Сонину, Драч, 24. октобар 1915, 18.45 часова.

³⁸ *DDI*, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.2, Титони Сонину, Париз, 24. октобар 1915, 20.35 часова.

³⁹ *DDI*, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.4, Карлоти Сонину, Петроград, 25. октобар 1915, 1.05 часова.

ских корпуса, али је било неопходно не само да та војска буде адекватно наоружана, како је Сазонов тражио, већ и да Румунија преко своје територије⁴⁰ одобри транзит поменутог војног појачања концентрисаног у Бесарабији⁴¹. У међувремену, 25. октобра српски отпратник послова тражио је од Есад-паше да из Драча удаљи особље аустроугарског посланства, јер је аустроугарска обавештајна служба „организовала тајну комуникацију преко путника на релацији Тепелен-Грчка“ изазивајући неспоразуме између Србије и Грчке. Међутим, сматрало се да не треба деловати непромишљено због могућих оружаних напада на радио-телеграфске станице⁴². За то време Грчка је била затечена великим приливом људи преко својих граница и растом броја не само грчких избеглица из Турске већ и оних српских који су стизали из Битоља. Постојала је бојазан да ће их много више доћи ако би аустро-немачке снаге уз помоћ Бугара заузеле Скопље и Призрен.⁴³

Маркиз Империјали је из Лондона јављао да сматра да су Лансдовнеова предвиђања у вези са српском војском претерано мрачна. Аустро-немачке трупе, према Камбону, нису достизале бројку од 200.000 људи, а „две француске дивизије [...] само што се нису искрцале у Солуну, где су већ послате две енглеске дивизије повучене са фронта у Фландрији где су замењене истим бројем француских, што је, по мишљењу колега, било непотребно, јер Британци тамо у резерви имају најмање 10 дивизија“⁴⁴. Међутим, мајор Сера је 27. октобра из Скадра послао драматичну вест:

„Врховна команда [Србије] извештава о огромним губицима у људству и да је скоро потпуно остао без тешке пољске артиљеријске муниције. Хране има тек за неколико стотина људи. Неумитно напредовање непријатеља и заузимање Крагујевца значиће губитак

⁴⁰ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.15, Титони Сонину, Париз, 27. октобар 1915, 13.40 часова.

⁴¹ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.4, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију и Фашотију, Рим, 27. октобар 1915, 20.30 часова.

⁴² DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.8, Алиоти Сонину, Драч, 25. октобар 1915, 18.45 часова.

⁴³ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.12, Де Босдари Сонину, Атина, 26. октобар 1915, 14.30 часова.

⁴⁴ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.19, Империјали Сонину, Лондон, 27. октобар 1915, 21.55 часова.

једине преостале српске фабрике оружја и последични недостатак (?) муниције. Деморализација, видљива у трупима. Чини се да је видљива деморализација у трупима резултат (sic) брзине повлачења. Ако се овакво стање настави, предвиђа се крах у сваком моменту.”⁴⁵

По извештају италијанског изасланика у Букурешту Фашотија, а да би нагнали Румунију да уђе у рат, Британци су имали следећи план:

1. искрцавање још 200.000 енглеско-француских трупа у Солуну у року од два месеца – можда претерано дуг период;

2. ангажовање 250.000 Руса које треба послати у помоћ Србији, за шта би, међутим, требало два месеца;

3. учешће и 250.000 Грка, што је било још увек несигурно.

Фашоти је, међутим, јављао да је све то, по његовом мишљењу, погрешно из најмање два разлога:

„Румунија би се могла борити сама најмање три месеца, док би се Антанта ограничила на једноставну демонстрацију силе;

Тиме што је тражио да се на српски фронт упути 500.000 војника Антанте, Братијану тврди да није тражио ништа више од онога што му је нуђено, већ да је само преобратио оно што је било једно предвиђање и обећање, у реалност и сигурност. Осим тога, остало је још 500.000 Руса који би стигли на дестинацију када буду стигле пушке које би обезбедила Енглеска, док 250.000 Руса о којима се сада говорило, не би могли чак ни делимично да замене западне трупе које је он затражио за српски фронт, тим пре што не би успели да се одупру сили од 200.000 Турака фон дер Голца, за које је тврдио да су распоређени тако да замене бугарске трупе на местима где се очекивао могући напад Антанте, а посебно Русије”⁴⁶.

Тако је кнез Трубецкој већ 30.октобра обавестио Сазонова да би српска војска могла да одолева још само две или три недеље, а да би француске снаге могле да задрже Бугаре, који су сада стигли у Скопље и запосели жилу куцавицу Македоније, на југу, али тешко да би могли да помогну Србима. Али би барем војна експанзија Бугара у Македонији дала прилику франко-британским трупима да их нападну са бока. Надасве, Трубецкој се залагао да се што пре оспо-

⁴⁵ AUSSMAE, Fondo G-29, busta 96, N. 14727, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Скадар, 27. октобар 1915.

⁴⁶ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 25, Фашоти Сонину, Букурешт, 29. октобар 1915, 15.30 часова.

собе путеви између Охрида и Драча, „како Србима не би било онемогућено свако снабдевање”. Упркос свему Сазонов је показивао оптимизам. Бугарска је располагала са само 250.000 људи и са мало муниције, а Турска још мање; енглеско-француске снаге са 200.000–300.000 војника могле би да побољшају ствари на Балкану⁴⁷.

Међутим, Пашић је 30. октобра у Краљеву упозорио да спас Србије зависи искључиво од савезничке војне помоћи: српска војска ће морати да положи оружје ако јој не буде стигла помоћ од 120.000 људи, док се, у том тренутку, у Солун искрцало само 50.000 Француза; и коначно, постојала је бојазан да би војна катастрофа могла да изазове побуну револуционог карактера против владе⁴⁸. Поред тога, у Француској се причало о пошиљкама муниције и хране Србима преко Светог Јована Медовског и Црне Горе⁴⁹.

Пошто је ситуација у Србији постала очајна, мајор Сера је указивао на следеће:

„После заједничке одлуке савезничких војних аташеа, с обзиром на даље погоршање ситуације након што је Бугарска заузела чак и Кончуљ, одакле ће заокрећући на север из Качаника (отворити пут) на запад, јутрос сам разговарао са замеником начелника Генералштаба. С обзиром да ће (тренутно) стање ускоро довести до потпуног опкољавања, изразили смо став о бесмислености задржавања присутних савезничких одреда и мисија јер су постали бескорисни.”⁵⁰

Из тога је произашла потреба евакуације из Црне Гора колико год је било могуће. Српски Генералштаб је тада наредио да Моравска дивизија првог позива крене из Пирота ка Лесковцу, а да се Дунавска дивизија другог позива покрене са Северног фронта и упуту ка југу. То је било због најаве генерала Сараја о слању две француске дивизије у Солун, али ништа није давало наде да ће се то и догодити. Стога је ситуација постала још драматичнија⁵¹.

⁴⁷ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 30, Карлоти Сонину, Петроград, 30. октобар 1915, 2.15 часова.

⁴⁸ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 32, Сквити Сонину, Краљево, 30. октобар 1915, 23.50 часова.

⁴⁹ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.42, Сонино Саландри, Рим, 1. новембар 1915.

⁵⁰ AUSSMAE, Fondo G-29, busta 96, N. 13736, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 23. октобар 1915.

⁵¹ Isto. У истом документу се извештава да речи у заградама означавају погрешне јединице.

Српска Врховна команда је 2. новембра напустила Крушевац да би се преместила на друго место које, у том тренутку, још није било одређено. Влада и дипломатски кор савезничких земаља требало је да је прате и то моменталним покретом из Митровице, пошто су аустроугарско-немачке снаге у том часу већ биле на 30 километара од Краљево⁵². Титони је из Париза опомињао да би, ако би српска војска и англо-француске снаге биле приморане да се повуку у Грчку, Румунија била приморана да се нагоди са Централним силама. У том смислу, моментално концентрисање „великих руских снага“ у Бесарабији било би одлучујуће⁵³. У том моменту британски контингент који се искрцао у Солун бројао је 90.000 људи, а француски 70.000⁵⁴. Касније ће се постићи договор да британске и француске трупе у Солун буду укупно 150.000 људи. Сонино је написао Империјалију, Титонију и Карлотију да ће Французи „поћи да се споје са Србима како би се заједнички супротставили Бугарима у Велесу и у Скопљу, док су Британци требало да заузму Штип и Криволак“. У међувремену, италијанска војска се, без директног тражења, обавезала да задржи аустроугарску офанзиву у Тиролу и Красу, чиме би ангажовала аустроугарске снаге и ослабила притисак на Србију⁵⁵.

Алиоти је 6. новембра ситуацију прогласио за крајње тешку. Есад-паша је позвао на искрцавање савезничких снага и то што пре, а сматрало се корисним да из Драча отпутују сви италијански званичници.⁵⁶ Убрзо потом изгубљени су Ниш и Краљево, а дипломатско особље требало је да се упуту, у групама од по десетак особа, тешко проходним стазама из Митровице за Битољ.⁵⁷ У ствари, мајор Сера је јављао да ситуација није била тешка, већ у најмању руку катастрофална:

⁵² DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 43, Сквити Сонину, Краљево, 2. новембар 1915 (без времена отправљања) (18.20 часова)

⁵³ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 44, Титони Сонину, Париз, 2. новембар 1915. у 20.30 (за 1 сат ујутру у 3)

⁵⁴ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 45, Титони Сонину, Париз, 2. новембар 1915. у 14.30 (за 23.50)

⁵⁵ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 52, Сононо Империјалију, Титонију и Карлотију, Рим, 3. новембар 1915. у 21 час.

⁵⁶ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 70, Алиоти Сонину, Драч, 6. новембар 1915. у 22 часа.

⁵⁷ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 73, Алиоти Сонину, Скадар, 7. новембар 1915. у 20 часова (за 20.50)

„За време транспорта у Краљево и Рашку, Врховна команда није функционисала. Кретање железницом, а потом и путем одвијало се у потпуном расулу. Лош пут долином Ибра закрчила је хаотична и непрегледна колона возила и избеглица. Пребацивање хране и муниције из долине Мораве на запад обавиће се у смешно малом обиму. Врховна команда је видно деморалисана и трупе су у превеликом контакту са становништвом да и оне не би биле.”⁵⁸

Осим тога, постојала је могућност да грчка влада понуди уточиште српској војсци у повлачењу пред напредовањем аустро-немачких и бугарских снага, али је изасланик у Атини Де Босдари сматрао да то питање не треба покретати док не дође до преке потребе.⁵⁹ Генерал Жозеф Жак Цезар Жофр намеравао је да примора италијанску војску да интервенише на фронту код Солуна.⁶⁰ Такође, намера немачке дипломатије у Атини била је и да подржи разоружавање српских или енглеско-француских трупа стационираних на грчкој територији, мера којој се Сазонов успротивио, предлажући да четири силе Антанте упуте заједничку званичну изјаву влади у Атини да не могу да допусте разоружавање. Срби су били део савезничке војске, па је Сиднеј Сонино, као крајњу претњу таквој намери, предвидео чак потпуну блокаду грчких обала и демонстративне маневре савезничке ратне морнарице у Пиреју.⁶¹ У сваком случају, било је неопходна компактност савезничке војске код Солуна, како би се Грцима одузела и свака помисао о њиховом разоружавању⁶², пре него што влади у Атини буде упућена било каква претња. Осим тога, Аристид Бријан, премијер и министар спољних послова, у разговору са Томазом Титонијем у Паризу сматрао је да је важно „да се на време успе да се окупи део српске војске. Бријан каже да, кад би 150.000 англо-француских снага већ у Солуну могло да прихвати 100.000 Срба и са њима се сједини – што би српској војсци омогући-

⁵⁸ AUSSMAE, Fondo G-29, busta 96, N. 13736, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Крагујевац, 23. октобар 1915.

⁵⁹ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.74, Алиоти Сонину, Атина, 8. новембар 1915, 14 часова.

⁶⁰ Isto, N.76, Алиоти Сонину, Атина, 8. новембар 1915.

⁶¹ Isto, N. 85, Алиоти Сонину, Атина, 11. новембар 1915., 12.45 часова; Isto, N. 88, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију и Де Босдарију, Рим, 12. новембар 1915, 21.30 часова.

⁶² Isto, N. 97, Карлоти Сонину, Петроград, 14. новембар 1915, 1.40 часова.

ло да се реорганизује – и ако би се још 100.000 Срба могло да окупи-ти и придружи овим снагама, па од тога формира експедициони корпус за Албанију. Савезници би на Балкану могли да располажу силом од 450.000 људи, која би се касније даље увећала појачањима која се припремају”.⁶³ Али постојао је још један другачији предлог, односно да се дуж фронта формира неутрална зона у коју би се сли-ла српска војска у повлачењу, што је и Титони сматрао непрактич-ним. Грчка би на тај начин била изложена инвазији аустро-немач-ких трупа које би у тој зони несметано могле да разоружају и саме српске војнике.⁶⁴ Алиоти је 16. новембра из Драча поручио да је срп-ски отправник послова примио од Николе Пашића следећу поруку: „Велике силе су Србији послале нову помоћ поморским путем преко Солуна, Саранде, а можда и Драча. Препоручио сам Солун и Саранду, али не Драч или Медову због лоших путева. У случају да се одлуче и за Драч, савезници ће ме обавестити, па ћу вам јавити”.⁶⁵ Два дана касније Пашић је преко кнеза Трубецкоја експлицитно рекао да же-ли војну помоћ и од Италије⁶⁶, док је Француска прихватила да у Ал-банију пошаље инжењерију и стручну радну снагу како би се попра-вили путеви, с циљем да се олакшају односи на терену италијан-ских и француских са српским трупима.⁶⁷ Ситуација је постајала све критичнија. Пашић је јавио да су Аустријанци припремили три кор-пуса за напад на Црну Гору и организовали искрцавање трупа на реци Маћи – Србију је требало згазити.⁶⁸

У међувремену Есад-паша примио је вест да су Срби тешко пора-жени и да се повлаче ка Призрену и Скадру, те да италијанска војска не сме да оклева. Алиоти пише да Есад-паша тражи да буде „обавештен и да има слободу да у великом ризику и опасности заштити свој живот, односно да на време напусти Драч или да покуша да се договори с на-

⁶³ *Isto*, Титони Сонину, Париз, 14. новембар 1915, 15.25 часова.

⁶⁴ *Isto*, Титони Сонину, Париз, 16. новембар 1915, 21.50 часова.

⁶⁵ *Isto*, Титони Сонину, Париз, 14. новембар 1915, 22.25 часова.

⁶⁶ *Isto*, Карлоти Сонину, Петроград, 18. новембар 1915, 1 час

⁶⁷ *Isto*, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију и Сквитију, Рим, 20. новембар 1915, 20.40 часова.

⁶⁸ *Isto*, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Алиотију и Де Фасендису, Рим, 22. новембар 1915, 21.30 часова.

шим непријатељима”.⁶⁹ На срећу, српска дипломатија је добила брз одговор о хитној војној помоћи која ће бити испоручена на албанској обали, на месту које није прецизније одређено. У ту сврху наређено је да се лука Драч обезбеди.⁷⁰ До тога је дошло због чињенице да су амбасадори Француске, Русије и Енглеске у Риму експлицитно затражили од Италије да одмах обезбеди транспорт хране за Србију, за чије је извршење је чак и Сонино изразио резерве:

„Краљевска морнарица чини све могуће да изврши тражени задатак, али средства која су нам на располагању, посебно када је реч о флоти малих торпедних пловила, не омогућавају нам да испунимо све захтеве. Првих шест једрењака који су послати прекјуче, претрпели су напад аустријских торпилерки и три су потопљена. Треба такође имати у виду и пребацивање и снабдевање наших трупа у Албанију. Јасно је да ће нам за горе поменуте задатке бити неопходна подршка 12 француских разарача, који су нам претходно били стављени на располагање у складу са Париском војном конвенцијом, на основу Лондонског споразума, а које је Француска недавно повукла.”⁷¹

Сонино је већ 27. новембра 1915. написао Империјалију, Титонију и Карлотију да су италијански делегати затражили појачање од двадесет француских и енглеских разарача. „Морнарички аташе Француске обећао је да ће поново реферисати својој влади о хитној потреби да се у Бриндизи што пре врати дванаест француских разарача, прикључених италијанској војсци у складу са поморском конвенцијом из Париза и потом повучених и прекомандованих другде. Енглески морнарички аташе јасно је дао до знања да ће врло тешко британска морнарица моћи да пребаци неки разарач у Јадран и изложио је неколико критеријума у погледу координираног ангажовања подморница са бродовима за заштиту транспортних конвоја током операција истовара. Иако не искључује исправност ових критеријума, Министарство морнарице сматра да је употреба разарача апсолутно неопходна за заштиту транспорта током пловидбе на другу страну мора и заштиту лаких крстарица од напада непријатељских подморница.”⁷²

⁶⁹ *Isto*, N. 140, Алиоти Сонину, Драч, 24. новембар 1915, 12 часова.

⁷⁰ *Isto*, N. 141, Алиоти Сонину, Драч, 24. новембар 1915, 15 часова.

⁷¹ *Isto*, N. 142, Алиоти Сонину, Драч, 24. новембар 1915, 21 час.

⁷² *Isto*, N. 157, Сонино Империјалију, Титонију и Карлотију, Рим, 27. новембар 1915, 19.40 часова.

Дан 4. децембар 1915. био је дан катастрофалног српског пораза на Косову Пољу од стране аустро-бугарских трупа. Пашић је, из Скадра, јавио Сонину да је, да би се умирило локално становништво, неопходно да италијанска краљевска морнарица пошаље бар један пук у Драч.⁷³ Наиме, српска влада ће врло брзо морати да напусти Скадар, јер је Аустроугарска из Котора већ спречавала снабдевање, док је Црна Гора била преплављена масом избеглица из Србије. Пашић се надао да ће Италија, пошто је из Скадра копном било немогуће отићи било куда, обезбедити превоз из Медове до италијанске обале којим би, вероватно, и сама српска влада могла да буде евакуисана у Италију.⁷⁴

Медова је одиста и била одабрана као место где би стигла помоћ за српску војску. Сквити из Скадра пише да: „По њиховом мишљењу [колега и представника Великих сила] и мишљењу британског конзула Ламба задуженог за организовање транспорта, као што је познато овом Министарству, сами бродови заштитнице требало је да у Медову доведу шест тегљача и 20 великих чамаца да би се ишло узводно уз Бојану. Овде сви мисле да је Италија преузела обавезу да обезбеди транспорт и искрцавање на албанску и црногорску обалу, а када непријатељ успе да потопа или да заплени неки терет на бродовима, за то се одмах криви и оптужује Италија да није испунила преузете обавезе.”⁷⁵ Али Томазо Титони је из Париза најавио да је министар француске морнарице дозволио слање торпиљерки и подморница у Јадран, али не у Медову или у Драч, већ у Валону. „Данас добијам од морнарице поруку о телеграму војводе од Абрџа у ком каже да конзул Пјачентини (који је у одсуству Алиотија остао у Драчу) не саветује да се у Драч пошаље бригада *Гверини*. Марш трупа је ризичан. Боље да се задрже у Валони. Бертоти је, дакле, упозорен и знаће да процени практичне могућности слања трупа у Драч. Верујем да има претеривања у истицању ризика слања једног или два пука копном из Валоне у Драч; док би се присуством наших трупа у Драчу избегли многи проблеми.”⁷⁶ У том контексту мајор Сера, кога смо помињали у октобру, када је ситуација

⁷³ *Isto*, N. 171, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Романо Авецани, Алиотију и Сквитију, Рим, 4. децембар 1915, 14 часова.

⁷⁴ *Isto*, N. 179, Сквити Сонину, Скадар, 7. децембар 1915, 7 часова.

⁷⁵ *Isto*, N. 181, Сквити Сонину, Скадар, 8. децембар 1915, 11.45 часова.

⁷⁶ *Isto*, N. 184, Сонино Саландри, Рим, 8. децембар 1915.

почела да постаје критична, пре свега на бугарском фронту, написао је 8. децембра 1915. из Скадра следеће:

„Овдашњи српски војни аташе телеграфише да ће Министарство морнарице хитно припремити батерију за противваздушну одбрану за ангажовање на овој обали. Српска Главна интендантура ме је молила да питам да ли је могуће да се додели још једна овде у Скадру, јер је прва распоређена у Медову [Свети Јован Медовски].”⁷⁷

То је врло јасно указивало да ствар постаје далеко озбиљнија него што се и иначе мислило. Тако је два дана касније српска Врховна команда послала Оперативној команди италијанског Генералштаба низ врло детаљних информација о стању у којем се налазила српска војска у повлачењу. Подељена је на две групације, од којих је једна била упућена ка Андријевици, а друга ка Елбасану. Сви су били прегладнели и без могућности снабдевања. Српска Врховна команда била је одлучна да се сви окупе на југу, код Драча, у ишчекивању одлуке савезника, било каква да је – штавише, окупљање српске војске на југу, према Сери, олакшало би снабдевање храном. У вези са тим, порука је била врло јасна: „У овом часу, свако могуће кашњење дотура хране, значило би смрт од глади. Српска Врховна команда је упозната са изузетно тешком ситуацијом: али, поред заједничких интереса који нас везују, рачуна на осећања хуманости и милосрђа савезника.” Затим је изнео последњи важан податак: „Да би се овој групи омогућило померање на југ до Драча, неопходно је да се у Медову одмах допреми храна за 10 дана, искључујући месо, за 75 хиљада људи: хлебно брашно, таина за 3 дана, плус соли, зоби и сточне хране за 10 дана за 25 хиљада коња. Исто толико треба и у Драчу. Све ово ће бити немогуће транспортовати ако Савезници не обезбеде пратњу.”⁷⁸

Српску војну ситуацију је, 14. децембра, мајор Сера описао на следећи начин: Прва армија, позиционирана на правцу Нови Пазар – Андријевица кретала се према југу, односно према Мовици; Трећа, дуж линије која је повезивала Пећ, Ђаковицу и Андријевицу, ишла је према Ругову; Друга, заједно са Трупама одбране Београда крета-

⁷⁷ AUSSMAE, Fondo G-29, busta 96, N. 20706, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Скадар, 8. децембар 1915.

⁷⁸ *Isto*, N. 21089, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Скадар–Бриндизи, 10. децембар 1915.

ла се из Подгорице ка Скадру; Трупe Нових области [sic] кретале су се ка Скадру и Љешу ради снабдевања, немајући у том тренутку притисак непријатељских трупа изa себе; и коначно, Тимочка војска се концентрисала у Елбасану, са заштитницом коју су притискали Бугари.⁷⁹ Имајући све ово у виду, Генералштаб италијанске војске је, у сарадњи са француским и британским генералштабом, покушао да омогући српској војсци да коначно стигне у Драч.⁸⁰ 16. децембра је стигла вест да је дан раније започело напредовање Осме и Девете бугарске дивизије из Битоља ка Струги, а да је Друга српска армија стигла из Скадра у Љеш у катастрофалном стању. С обзиром на непроходност друмова, српска Врховна команда затражила је од Антанте бродове за укрцавање 40.000 људи у Медови, а не у Драчу. Све док овај град, баш као и Елбасана, не буде добро заштићен, није било препоручљиво тамо започети искрцавање.⁸¹ Када су, међутим, две горе поменуте бугарске дивизије прешле албанску границу, српски престолонаследник Александар је краљу Виторију Емануелу III послао потресно писмо преклињући за помоћ.⁸² На писмо је одговорено одмах, потврдом доласка помоћи. После консултација са руским амбасадором у Италији, Михаилом Николаевичем Гирсом⁸³, и британским и француским дипломатским представницима око одредишта на које треба пребацити српску војску – Французи су за могуће одредиште сматрали Бизерту, као што је касније и било⁸⁴ – и након што је огромна количина хране допремљена како у Драч,

⁷⁹ *Isto*, N. 21559, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Рим, 14. децембар 1915.

⁸⁰ *Isto*, N. 21727, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Скадар, 14. децембар 1915, 18 часова

⁸¹ *Isto*, N. 21915, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Рим, 16. децембар 1915; *Isto*, N. 22231, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Рим, 18. децембар 1915, 19 часова; *Isto*, N. 22273, М. Сера заменику начелника Генералштаба, Рим, 19. децембар 1915, 11.55 часова.

⁸² *DDI*, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 206, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Алиотију и Сквитију, Рим, 18. децембар 1915; *Isto*, N. 224, Сонино Виторио Емануелеу III, Рим, 22. децембар 1915.

⁸³ Син Николаја Карловича Гирса, руски министар спољних послова од 1882. до 1895. године.

⁸⁴ *DDI*, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N.306, Сонино Русполију, Рим, 13. јануар 1916.

где је стигло 80.000 људи, тако и у Медову, где их је стигло 60.000⁸⁵, Валона је одабрана за главну луку за укрцавање, јер је чврсто била у рукама Италије; Енглеска дипломатија је у том тренутку затражила да се грчком влади упутити нота најаве да ће, у наметнутој крајње критичној ситуацији, прихватити српске војске бити на острву Крф.⁸⁶

Укупан број транспорта српске војске које је извршила италијанска морнарица, уз помоћ француске, енглеске а делом и америчке, био је 584. Транспорти су започети 12. децембра 1915, интензивирани су од 5. јануара 1916, а пароброд „Албанија” послат је 21. децембра у Медову⁸⁷. Уз остала 202 транспорта којима су спасене цивилне избеглице, реализовано је укупно 786 испловљавања. Била је то херојска операција која се још памти, како сведочи и огромна мермерна плоча на шеталишту Краљица Маргерита у Бриндизију.⁸⁸ Српска влада и дипломатски кор евакуисани су из Скадра⁸⁹.

Међутим, припреме за овај подухват носиле су претпоставке будућих неспоразума Николе Пашића и барона Сонина. Како би се избегли даљи проблеми везани за територијални интегритет Албаније, који је већ био угрожен грчком окупацијом Северног Епира 26. септембра 1914. и бугарском инвазијом из Струге и Охрида, италијанска влада се од децембра противила повлачењу српских трупа у јужну Албанију и њиховом делимичном пребацивању у Италију. Наводни разлог овог противљења односио се на питања јавног реда и санитарних мера, али се главни разлог морао потражити у намери италијанске владе да спречи Србију да заузме позиције на Јадрану, јер је то одступало од онога

⁸⁵ *Isto*, N. 240, Сонино Империјалију, Ритонију и Карлотију, Рим, 27. децембар 1915; *Isto*, N. 249, Сонино Фашотију, Рим, 30. децембар 1915, 13.20 часова; *Isto*, N. 253, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Алиотију и Сквитију, Рим, 30. децембар 1915.

⁸⁶ *Isto*, N. 285, Де Босдари Сонину, Атина, 8. јануар 1916..

⁸⁷ *Isto*, N. 221, Сонино Макију ди Челеру и Алиотију, Рим, 21. децембар 1915.

⁸⁸ Видети више: E. Bertotti, *La nostra spedizione in Albania (1915-1916)*, (Milano, Società Editrice Unitas, 1926); G. T. Andriani, *La base navale di Brindisi durante la grande guerra* (Ostuni, Grafica Aprile, 1993); M. Di Marco, "Il salvataggio dell'esercito serbo-montenegrino (1915-1916)", in „Rivista Marittima”, Anno CXXXIV, 2003, pp. 71-90; M. Mihajlović, *Per l'Esercito serbo - una storia dimenticata/ За Српску Војску - једна заборављена прича*, (Roma, Informazioni della Difesa, 2014); A. Caminiti, *Il salvataggio dell'esercito serbo (1915-1916)*, (Roma, Aracne, 2016).

⁸⁹ *DDI*, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 311, Сонино Сквитију, Рим, 14. јануар 1916.

што је договорено Лондонским споразумом.⁹⁰ Ово не би остало без последица да Никола Сквити, опуномоћени министар при Влади Србије, није известио Сонина о разговору који је у Скадру водио са помоћником министра спољних послова Србије Јованом Јовановићем:

„У одсуству Пашића, данас сам се срео са Јовановићем који ми је рекао да је српска влада, преко Врховне команде, наредила трупам да не делују јужно од Шкумбе. Додао је да је овакав наш захтев, супротан ономе што му је раније било саопштено, пореметио све планове владе и поништио наду у сарадњу италијанских и српских трупа против заједничког непријатеља у Албанији; завршио је огорчено се жалећи на однос Италије према Србији у овом критичном тренутку, дотакавши се наговештаја озбиљних последица које би могле настати у будућим односима две земље и изразио мишљење да мора да је дошло до неког неспоразума, толико му је све деловало невероватно и претерано. Одговорио сам му да ми није било познато да је италијанска влада икада дозволила да српска војска крене на југ Албаније у циљу прегруписивања и да одлука да не прелазе Шкумбу уопште није показатељ слабих симпатија или незаинтересованости за Србију. Напротив, то је последица општих процена различитог карактера на основу којих се влада Италије одлучила не само у интересу Италије, већ и саме Србије, као што ће догађаји и показати. Додао сам да нема неспоразума и неразумевања, те да и даље подржавам идеју о наставку најбољих односа између двеју држава са јасним погледом на стварност и непристрасним увидом у ситуацију, а да ће Србија препознати да јој Италија помаже и не наноси штету својим учешћем у спасавању и начинима на које то чини.“⁹¹

Међутим, Никола Пашић је упутио притужбе које су се односиле на недовољну помоћ Италије српској војсци и избеглицама. Због тога је Сонино 17. јануара 1916. главним италијанским изасланицима у Европи и на Балкану издао следећа упутства:

„1. - Желели смо да се већина српских трупа прегрупише у Албанији, између Скадра, Тиране и у околини. Пашић је инсистирао на томе да се сви евакуишу, жалећи се и протестујући што то није одмах урађено;

⁹⁰ DDI, Serie V, 1914-1918, Vol. V, N. 206, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Алиотију и Сквитију, Рим, 18. децембар 1915; Isto, N. 215, Сквити Сонину, Скадар, 20. децембар 1915; Isto, N. 228, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Алиотију и Сквитију, Рим, 23. децембар 1915.

⁹¹ Isto, N. 239, Сквити Сонину, Скадар, 27. децембар 1915, 12 часова.

2. - Подржали смо превоз на Крф, што се и обавља;

3. - Уложили смо све напоре, са озбиљним ризицима и штетом по особље и опрему како бисмо евакуисали аустријске заробљенике, према Пашићевој жељи, избеглице и српске трупе, упркос огромним тешкоћама, па и оним здравствене природе. Тренутно четири наше пароброда превозе српске избеглице. Многи су већ евакуисани и налазе се збринути у Италији⁹²."

Престолонаследник Александар је био тај који је поправио ситуацију најавивши барону Сонину своју скору посету Риму заједно са Пашићем. Намера је била да се лично захвали свим савезничким шефовима држава на помоћи коју су пружили српској војсци⁹³. У том контексту Сонино је разговарао са српским премијером 15. марта у Риму. Како је произашло из тог разговора, српска влада је показала одређену спремност за договор у погледу јадранског питања, али не толико и по питању територије Македоније након завршетка рата.⁹⁴

*Са италијанског превеле
Радмила Михајловић и Весна Петровић*

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (AUSSME), Fondo G-29, busta 96;

Објављени извори

I Documenti Diplomatici Italiani, (DDI), Serie V, 1914-1918, Vol. IV (23 maggio – 23 ottobre 1915), Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, 1973;

⁹² *Isto*, N. 333, Сонино Империјалију, Карлотију, ДеБосдарију, Фашотију и Русполију, Рим, 17. јануар 1916.

⁹³ *Isto*, N. 549, Сонино Империјалију, Титонију, Карлотију, Галантију и Брустију, Рим, 6. март 1916; Галанти Сонину, Крф, 9. март 1916.

⁹⁴ *Isto*, N. 611, Сонино Империјалију, Титонију и Карлотију, Рим, 17. март 1916.

I Documenti Diplomatici Italiani, (DDI), Serie V, 1914-1918, Vol. V (24 ottobre 1915 – 17 giugno 1916), Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, 1988;

Deutsche Quellen zur Geschichte des Ersten Weltkriegs, Damstadt: hrsg. Wolfdieter Bihl, 1991,

Литература

Andriani, G. T., *La base navale di Brindisi durante la grande guerra*, Ostuni: Grafica Aprile, 1993;

Babac, D., *The Serbian Army in the Great War, 1914-1918*, Solihull: Helios & Co Ltd, 2016;

Bertotti, E., *La nostra spedizione in Albania (1915-1916)*, Milano: Società Editrice Unitas, 1926;

Buttar, P., *Collision of Empires: The War on the Eastern Front in 1914*, Oxford: Osprey Publishing, 2014;

Caminiti, A., *Il salvataggio dell'esercito serbo (1915-1916)*, Roma: Aracne, 2016;

Di Marco, M., "Il salvataggio dell'esercito serbo-montenegrino (1915-1916)", in *Rivista Marittima*, Anno CXXXIV (2003), pp. 71-90;

Di Nardo, R. L., *Invasion: the Conquest of Serbia, 1915*, Santa Barbara: Praeger, 2015;

Драгојевић, М., „Церска битка”, Београд, Часопис *Ветеран*, (2008);

Ђорђевић, П. Ђ, *Србија и Југословени за време рата, 1914-1918*, Београд: Просвета, 1922;

Fryer, Ch., *The Destruction of Serbia in 1915*, New York: East European Monographs, 2004;

Гинић, Б., *Битка изнад облака: Цер, Гучево, 1914*, Лозница: Музеј Јадра, 1989;

Gumz, J. E., *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914-1918*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009;

Le Moal, F., *La Serbie. Du martyre à la victoire, 1914-1918*, Paris: Saint-Cloud, 2008;

Лукић, Ђ., *Битка на Дрини, 1914*, Београд: Војноиздавачки завод, 1966;

Lyon, J. B., *Serbia and the Balkan Front, 1914, The Outbreak of the Great War*, London: Bloomsbury, 2015;

Mihajlović, M., *Per l'Esercito serbo - una storia dimenticata/ За Српску Војску – једна заборављена прича*, Roma: Informazioni della Difesa, 2014;

Митровић, А., *Србија у Првом светском рату*, Београд: *Службени гласник*, 2004, (edizione inglese *Serbia's Great War 1914-1918*, West Lafayette, Purdue University Press, 2007), edizioni successive 2014, 2015, 2018;

Митровић, А., *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке, 1908-1918*, Београд: Нолит, 1981;

Недић, М., *Колубара српска Марна*, Београд: Беолетра, 2017.

Опачић, П., *Србија и Солунски фронт*, Београд: Књижевне новине, 1983;

Павловић, Ж., *Битка на Јадру августа 1914 године*, Београд: Графички завод 'Макарије', 1924;

Н. Поповић, *Срби у Првом светском рату 1914—1918*. Нови Сад: Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2000;

Први светски рат и Балкан – 90 година касније. Тематски зборник радова (ур. Милан Терзић), Београд: Институт за стратегијска истраживања, 2011;

Ристановић, С.В., *Битка на Дрини (Мачков камен, Гучево)*, Београд: Чугура принт, 2014;

Томац, П., Ђурашиновић, Р., *Први светски рат, 1914-1918*, Београд: Војноиздавачки завод, 1973

Dr. Fabrizio Rudi

Federico II University Naples (Italy)

e-mail: fabrizio_rudi@hotmail.it

SERBIA AND AUSTRO-BULGARIAN FRONT 1915 (SEPTEMBER – DECEMBER): ITALIAN MILITARY AND DIPLOMATIC RECORDS

(Summary)

The essay tries to reconstruct, in the detail, the general state of the Austro-Serbian front after the joining the war of Bulgaria on September 6th, 1915, according to the Italian inedited military documentation. Italy is perfectly aware that Austria-Hungary and Bulgaria are literally persuaded of the intention to break completely the resistance of Serbia, whose military commitment had absolutely to be, in its entirety, addressed toward the Danube and not toward Albania. Italy suggested to Serbia, also through a strict and confidential diplomatic communication, take advantage only of what the 1915 Treaty of London guaranteed him. Italy began to show its military concerns in particular after the Bulgarian conquest of Skopje, and took consciousness that the key of Serbian resistance, at this point, could be just the advantageous relationships with Albania. As like as the other allied Powers, in particular France and Russia, Italy too refrained from intervening in favor of Serbia being already engaged against Austria-Hungary along the Alps. The Entente Powers, in general, were working carefully in order to persuade Rumania and Greece to join them in declaring war to the Central Empires and Ottoman Empire. The naval preparation by Italy and France especially for the ferry of the Serbian Army and Government to Corfu concealed the conditions for future disagreements between Rome and Belgrade. The Italian government, in order to avoid further problems relating to the territorial integrity of Albania, already compromised, prevented the Serbian troops from withdrawing to southern Albania or even partially transferred to Italy since December 1915. The profound reason for this choice had to refer to the intention of the government of Rome to contain the emergence of Serbism in the Adriatic Sea, in derogation of what was agreed in the Treaty of London.

KEY WORDS: Serbia, Austria-Hungary, Germany, Bulgaria, 1915, Campaign, evacuation, Italy.